

İÇ TİCARET HADLERİ

Cihat ÇETİNKAYA
Maliye Müfettiş Muavini

I. GİRİŞ

İç ticaret hadleri tarımdan tarım - dışına kaynak aktarımına yol açan mekanizmadaki değişkenlerden ancak birisidir. Gerçekte iç ticaret hadleri iki yönlü çalışabilen bir mekanizmadır. Bu mekanizmanın işleyişi mübale hadleri de denen iç ticaret hadlerinin tarım lehine veya tarım aleyhine oluşuna göre değişiklik gösterecektir.

Dünyanın pek çok ülkesinde iç ticaret hadlerinin dış ticaret hadleri ile olan direkt ilişkisi anlaşılmalı olmasına rağmen, Türkiye'de bu konuda yürütülen politikaların birbirinden bağımsız düşünüldüğü dikkati çekmektedir.

Ayrıca iç ticaret hadleri konusundaki istatistiklerde yetersiz kalmaktadır.

Yapmış olduğumuz incelemede konuyu gözönünde bulundurarak iç ticaret hadlerinin genel bir tanımını vermeye, ve tanım üzerinde değişik iktisatçıların görüşlerine değinilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde iç ticaret hadleri hesaplanmasına neden gerek duyulduğu vurgulanmış ve hesaplama tekniği açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu bölümde ayrıca 1962 - 1978 dönemine ilişkin iç ticaret hadleri seyri çizelgesi sunulmuştur. Üçüncü bölümde iç ticaret hadlerini belirleyen etkenler üzerinde durulmuş, dördüncü bölümde ise, iç ticaret hadlerinin Türkiye'deki seyri ve bu seyri etkileme yollarına değinilmiştir.

II. İÇ TİCARET HADLERİ

A) Tanımı :

İç ticaret hadleri tarım ve tarım - dışı kesimler arasındaki mübadeleye ilişkin bir göstergedir. Tarım ürünlerinin uzun dönemde daha çok sanayi mamüller ile mübadelesi söz konusudur. Tarımsal ürünlerin sanayi mamülleri ile mübadele haddi dendiği zaman, her iki kesim fiyatlarının birbirlerine oranları kastedilecektir. Daha öz bir tanımla iç tica-

ret hadleri, tarım malları fiyat endeksi ile sanayi ürünleri fiyat endeksi arasındaki orandır (1).

$$I.T.H. = Ft/Fs$$

Ft = Tarımsal Ürünler fiyat endeksi.

Fs = Sanayi mamüller fiyat endeksi.

B) Türkiye'de İç Ticaret Hadleri :

Türkiye için yapılan iç ticaret hadleri hesaplamalarında değişik iktisatçılar farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Bunun sebebi, iktisatçıların hesaplama konusunda uyguladıkları yöntemlerin farklı olmasıdır.

Konuyu daha iyi anlamak bakımından iç ticaret hadlerinin hesaplanmasında bazı iktisatçıların uyguladığı metodlar üzerinde durmak faydalı olacaktır. Örneğin iç ticaret hadlerini Ülkü Eğeci, «tarımcılara, tarımsal mallar karşılığı ödenen fiyatlarla bunların sınıfa tüketim mallarına ödedikleri fiyatlar arasındaki oran» (2) olarak tanımlamaktadır. Bu tanımın yeterli olduğu söylenemez. Çünkü, tarımcı aileler sanayiden yalnızca tüketim malları almamakta, bunun yanı sıra traktör, moto-pomp, puluk gibi yatırım malları ile suni gübre, tarım ilaçları gibi ara malları da satın almaktadırlar. Yalnızca tüketim mallarını kapsayan aile bütçesi anketleri ile iç ticaret hadlerine değil, özellikle tarım işçisi ailelerin nisbi gelir değişimleri ile ilgili bir göstergeye ulaşır. Nur KEYDER, (3) iç ticaret hadlerinin, çiftçinin yetiştirdiği ürünlerin fiyat endeksinin, satın aldığı tarım dışı üretim ve tüketim mallarının fiyat endeksinin bölünmesi olduğunu söylemiştir. Türkiye içi iç ticaret hadlerinin Genel Tarım Ürünleri Fiyat Endeksi (GTÜFE)'nin, Köy Geçinme Endeksi (KGE)'ne oranı olduğunu belirtmiştir. Tarımsal ürünler Fiyat Endeksi'nin hesaplanmasında 48 ürün Tahıllar, Sanayi Bitkileri, Baklagiller, Meyveler olarak dört alt grupta ele alınmış, Köy Geçinme Endeksi'ne ulaşmak için de kırsal nüfusun satın aldığı 43 mal Yiyecek, Giyecek, ve Ev Harcamaları olarak üç alt grupta toplanmıştır. Ancak sayının yeterli olduğunu söylemek güçtür. Bu yüzden iç ticaret hadlerini hesaplamada yeterli sayılamaz.

Sadun Aren'in hesaplamasında ise gıda maddeleri fiyat endeksi ile ithal malları fiyat endeksi oranlanmaktadır. (4) Ancak Köylü aileler tamamen ithal malı kullanmamaktadırlar, bu yüzden bunun iç ticaret had-

(1) Güneri AKALIN, Tarımımızın Sosyo-Ekonomik Yapısı Vergileme ve Gelişme, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975, s. 131.

(2) Ülkü EĞECİ, Tarımın Ekonomik Kalkınmadaki Yeri, Ankara, DPT Yayını, Yayın No. DPT 364, İPD : 143, Ocak 1966.

(3) Nur KEYDER, «Türkiye'de Tarımsal Reel Gelir ve Kırsal Refah Seviyesi», ODTÜ-GD- Yaz 1976, Cilt 1, No. 12, s. 57-71.

(4) Güneri AKALIN op. cilt s. 132

lerini tam olarak yansıtması söz konusu değildir. Günerl AKALIN (5) ise, iç ticaret hadlerinin hesaplanmasında millî gelir serilerinden faydalanmakta, tarım ve sanayi sektörü için sektörel zımnî fiyat endekslerini bulduktan sonra bunları birbirine oranlıyarak iç ticaret hadlerine ulaşmaktadır. Yazarın kendisinin de belirttiği gibi, bu hesaplamada bir kesimde üretilen her malın diğer kesimle mübadele edildiği varsayımı hesaplamaya ciddi bir itiraz nedeni olacaktır. Ancak, geniş kapsamlı olması ve genel olarak kesimsel millî gelir hesaplarından faydalanılarak bulunmuş olması bu itirazı biraz da olsa yumuşatıcı yöndedir.

III. İÇ TİCARET HADLERİNİN HESAPLANMASI :

A) İç Ticaret Hadleri Neden Hesaplanır :

İç Ticaret hadleri tarım malları ile sanayi ürünlerinin hangi oranda birbiriyle mübadele edildiğini bulmak için yapılan bir işlem olarak tanımlanabilir.

İç Ticaret hadleri tarımcı ailelerin tarım ürünleri karşılığı ellerine geçen gelirlerle alabilecekleri sanayi (yatırım, tüketim ve ara) malları miktarını göstermektedir. Kısacası, hesaplama sonucunda elde edilen rakam mübadelenin hangi oranda gerçekleştiğini gösterir. Mübadele hadleri de denen iç ticaret hadleri hesaplaması ile, fiyatların ne oranda ve hangi kesimler lehine değişme gösterdiğini, bu değişimin ülkenin gelişme hızı üzerindeki etkilerini anlamak mümkün olmaktadır. Mübadele hadlerinin hesaplanması ülkenin gelişme düzeyine göre önem arzedecektir. İleri derecede Sanayileşmiş ülkeler için iç ticaret hadlerinin tarım lehine veya tarım aleyhine olması fazla önemli değildir. Ancak, geri kalmış bir ülkede iç ticaret hadlerinin tarım lehine veya tarım aleyhine gelişmesi genel fiyat seviyesinin istikrarı ve gelişme hızı üzerinde önemli etkiler yaratır. Bilhassa geri kalmış ülkeler iç ticaret hadlerini bilinçli bir sanayileşme politikası aracı olarak kullanabilirler. İç ticaret hadlerinin hesaplanması, ülke ekonomisinin tarım yönünde mi, yoksa sanayi yönünde mi bir gelişme gösterdiğini görmeye olanak verir. Eğer hadler tarım aleyhine ise ülkede gelişme hızı artmış demektir. Çünkü, bu durumda tarım dışına faktör transferi artmakta, pazarlanan ürün oranı yükselmekte, tarımın ürün katkısı da büyümektedir.

Kısaca belirtirsek iç ticaret hadlerinin hesaplanma sebepleri; (1) ülkedeki sektörel fiyatlarda meydana gelen değişmeyi ve bu değişimin kesimler arasındaki mübadeleye etkisini bulmak; (2) ülkenin gelişme yönünü ve gelişme hızını tesbit etmek; (3) iç ticaret hadlerinin istenilen

(5) İbid., s. 132.

kesim lehine seyrini sağlamak için alınacak ekonomik ve politik tedbirleri almada sağlıklı bulgular elde etmek, olarak özetlenebilir.

B) Hesaplama Tekniği :

İç ticaret hadlerinin tarım ürünleri fiyat endeksi ile sanayi mamulleri fiyat endeksi arasındaki oran olduğunu daha önce belirtmiştik. Fiyat endeksleri söz konusu olduğuna göre, açıktır ki, bu değişmeler belirli bir «esas yıl» a oranla söz konusu olmaktadır. Bu da bizi sektörel zımnî fiyat endekslerini bulmaya götürür. Sektörel zımnî fiyat endekslerini bulabilmek için, cari fiyatlarla millî gelir endeksini, sabit fiyatlarla millî gelir endeksine böleriz. Bulduđumuz sektörel zımnî fiyat endekslerini birbirine oranlayıp 100 ile çarparak iç ticaret hadlerini bulmuş oluruz (6).

Formül olarak :

$$F_t = \frac{\frac{P_i Q_i}{P_o Q_o \text{ Cari}}}{\frac{P_o Q_o \text{ Sabit Tarım}}} = \frac{P_i}{P_o \text{ tarım}} \quad F_s = \frac{\frac{P_i Q_i}{P_o Q_o \text{ Cari}}}{\frac{P_o Q_o \text{ Sabit Sanayi}}} = \frac{P_i}{P_o \text{ sanayi}}$$

Belli bir döneme ilişkin iç ticaret hadleri seyrini gösteren bir tabloya ulaşmak için her yıla aynı işlem uygulanır.

Biz iç ticaret hadlerini hesaplarken doğrudan doğruya kesimsel millî gelir rakamlarından faydalandık. Kesimsel cari üretici fiyatları ile millî geliri, kesimsel sabit üretici fiyatları ile millî gelire bölerek kesimsel zımnî fiyat endeksini bulduk. Aynı işlemi hem tarım, hem de sanayi kesimi için belli bir dönemde her yıla uygulayarak kesimsel zımnî fiyat endekslerine ulaştık. Daha sonra fiyat endekslerini birbirine oranlayıp 100 ile çarparak her yıla ait iç ticaret hadlerini hesapladık. İç ticaret hadlerini hesaplarken yıllara göre yaptığımız bu işlemi bir kez aylık süreleri kapsayan dönemlere de uygulamak mümkündür.

Özet olarak şöyle belirtebiliriz :

$$F_t^* = \frac{\text{Cari Fiyatlarla Tarım Kesimi Millî Geliri}}{\text{Sabit (1968) Fiyatlarla Tarım Kesimi Millî Geliri}}$$

$$F_s^{**} = \frac{\text{Cari Fiyatlarla Sanayi Kesimi Millî Geliri}}{\text{Sabit (1968) Fiyatlarla Sanayi Kesimi Millî Geliri}}$$

$$I.T.H. = \frac{F_t}{F_s} \times 100$$

(6) Güneri AKALIN, İbid, s. 133.

• Ft = Tarım kesimi zımnî fiyat endeksi

•• Fs = Sanayi kesimi zımnî fiyat endeksi

Aşağıda 1968 baz yılı olmak üzere, 1962 - 78 Dönemi İç Ticaret Had-
lerinin Seyrine İlişkin çizelge sunulmuştur.

ÇİZELGE : I

**(DİE'nün 1962 - 1977 Türkiye Milli Gelir Serisine Göre) 1962 - 1978
Döneminde İç Ticaret Hadleri Seyri*. (Baz Yılı 1968)**

Yıllar	Tarım Kesimi Fiyat Endeksi	Sanayi Kesimi Fiyat Endeksi	İç Ticaret Hadleri Ft/Fs	Fark**
1962	78.549	80.694	97.341	1.967
1963	82.634	83.209	99.308	- 1.058
1964	82.891	84.367	98.250	- 1.377
1965	84.825	87.559	96.877	+ 5.269
1966	92.694	90.746	102.146	- 3.144
1967	97.003	97.951	99.032	0.968
1968	100.000	100.000	100.000	3.190
1969	106.240	102.955	103.190	3.487
1970	119.772	112.275	106.677	- 3.962
1971	136.664	133.051	102.715	5.595
1972	163.610	151.056	108.310	22.335
1973	223.660	171.196	130.645	- 0.685
1974	292.480	225.052	129.960	4.171
1975	340.257	253.674	134.131	8.466
1976	409.134	286.915	142.597	4.457
1977	508.485	345.779	147.054	-14.210
1978***	653.158	491.672	132.844	

Kaynak : DİE Türkiye Milli Geliri : 1962 - 1977, Ankara, 1978, Tablo I ve V.

İç ticaret hadleri tarım malları ile sanayi ürünlerinin birbirleriyle mübadele oranlarını gösteren teknik bir terimdir. İç Ticaret Hadlerindeki yükseliş, mübadele haddinin tarımsal ürünler lehine döndüğünü, İç Ticaret Hadlerindeki düşüş, mübadele haddinin tarımsal ürünler aleyhine döndüğünü gösterir. Mübadele hadleri tarımsal ürünler lehine ise, aynı miktar tarımsal ürünle daha fazla sınıai mamül, mübadele hadleri tarımsal ürünler aleyhine ise, aynı miktar tarımsal ürünle daha az sınıai mamül satın alınabilecek demektir. Saf rekabet şartları geçerliiyken, mübadele hadleri faktör veriminin daha süratli arttığı kesim aleyhine döner, verim artışı, ürünün birim maliyetini ve fiyatını düşürür. Uygulamada teknolojik değişme sanayide daha süratli olduğuna göre, diğer şartlar veriyken mübadele haddinin sanayi aleyhine ve tarım lehine dönmesi

* Hesaplamada Cari Üretici Fiyatları ile Milli Gelir ve 1968 yılı üretici Fiyatları ile Milli Gelir Tablolarından faydalanılmıştır.

** Fark «—» İken İ.T.H. Tarım Aleyhine, «+» İken Tarım lehine dönüşü gösterir.

*** 1978 yılına ilişkin rakamlar geçicidir.

gerekir. Bu tarımda teknolojinin özellikle yavaş değiştiği az gelişmiş ül-keler için geçerlidir (7).

Tarım Ürünleri Fiyat Endeksini, Köy Geçinme Endeksine bölerek, iç ticaret hadlerinin bulunması konusunda şunlar söylenmektedir: Kırsal nüfusun sattığı mal fiyatlarının satın aldığı mal fiyatlarına oranla daha düşük bir nisbette artması iç ticaret hadlerinin tarım ürünleri aleyhine olmasına yol açacak, bu da kırsal kesimde yaratılan artığın bir kısmının nisbi fiyatlardaki farklı gelişmeler yoluyla tarım dışı sektörler-e aktarılmasına işaret edecektir (8).

Köy Geçinme Endeksinin, Tarım Ürünleri Fiyat Endeksinden daha yavaş artması ise, iç ticaret hadlerinin tarım lehine gelişmesine sebep olacak, kırsal alanda yaratılan artığın nisbi fiyat artışlarındaki farklı gelişmeler yoluyla tarım dışı sektörler-e transfer edilememesine neden olacaktır.

Burada önemli olan husus; iç ticaret hadlerinin tarım lehine geliştiği dönemlerde tarımda yaratılan artığın bu sektörde kalması ve hatta bir ölçüde tarım dışı sektörlerden tarım sektörüne artık transferine işaret etmesidir. İç ticaret hadlerinin tarım aleyhine geliştiği dönemlerde ise, tarımda yaratılan artığın tarım dışı sektörler-e aktarılması sözkonusudur. Bu da sektörel nisbi fiyatlardaki değişmelerden dolayı olmaktadır.

IV. İÇ TİCARET HADLERİNİ BELİRLEYEN ETKENLER

İç ticaret hadlerinin tarım lehine veya tarım aleyhine olmasını belirleyen etkenler ekonominin gelişme düzeyine göre farklılık gösterirler. Az gelişmiş bir ülke için önemli olan bir etken, sanayileşmiş bir ülkede önemsiz olabilir. Tabii bunun aksi de olabilir. Aslında mübadele haddini iç piyasada ve dış ticarete olarak birbirinden ayırmak gerekmez. Ancak her ülke iç ekonomi politikasında dıştan farklı bir yol izleyebilir. İç ticaret hadlerini belirleyen etkenleri beş grup halinde toplamak mümkündür (9).

i) Talep artış hızı :

Tarımsal ürün talebinin, gelişme sürecinde, sanayi mamul talebinden daha yavaş arttığı bir gerçektir. Tarım ve sanayide arz şartları ve piyasa şekli hiç değişmediği takdirde salt talep artış hızı farklarının et-

(7) Gülten KAZGAN, Tarım Gelişme, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1977 s. 357.

(8) Nur KEYDER, Op. cit., 62.

(9) Gülten KAZGAN, Op. Cit., sf. 360-364.

kisi iç ticaret hadlerini tarım aleyhine döndürmek eğilimindedir. Gerek gelişmiş, gerekse az gelişmiş ülkeler için aynı şey söylenebilir. Ancak aleyhe dönüş, az gelişmiş ülkelerde daha yavaştır, çünkü tarımsal ürün talebi gelişmiş ülkelerden daha hızlı artmaktadır.

ii) Üretim Fonksiyonu :

Tarımda ve sanayide üretim fonksiyonu farklılıklar gösterir. Tarımda üretim artarken, işgücü ve kapitale azalan getiri söz konusudur; birim maliyet ve fiyat yükselir. Oysa sanayide, toprak gibi sınırlayıcı bir etken olmadığından; azalan getiri kanunu da söz konusu değildir; bu nedenle uzun dönemde birim maliyet ve fiyat yükselmez. Azalan getirinin etkisiyle, bilhassa az gelişmiş ülkelerde mübadele hadleri tarım lehine döner.

iii) Teknolojik Değişme :

Teknoloji değişmeler sonucu sektörlerde verimlilik yükselir; saf rekabet şartları geçerliyse, ürün fiyatını düşürür. Hangi üretim kesiminde teknolojik değişme daha süratli ve verim artışı daha fazla ise, o kesim mallarının aleyhine fiyat değişmesi ortaya çıkar. Uygulamada teknolojik değişmelerin, sanayide daha süratli olduğu görülür. Bu da diğer şartlar veriyken mübadele haddinin sanayi aleyhine ve tarım lehine dönmesi demektir. Tarımda teknolojinin yavaş değiştiği az gelişmiş ülkeler için de aynı şey söylenebilir. Sanayileşmiş ülkelerde, teknolojik değişme her iki kesimde de aynı süratle olduğu için, teknolojinin değişme sürati mübadele hadlerini bir veya diğer kesim lehine değiştirecek nitelikte değildir.

iv) Üretim Faktörleri Arzının Elâstikiyeti :

Üretim faktörleri arzı elâstikse, ürün arzı da elâstiktir; fiyattaki düşüş, üretimde daha büyük oranda kısılmaya yol açar. Tarımda, genellikle arz elâstikiyeti düşüktür; özellikle az gelişmiş ülkelerde, üretim faktörleri arz fonksiyonları çok serttir. Buna göre, tarımda fiyat düşüşü, ürün arzı kısılmasında veya yükselişi ürün arzı genişlemesinde çok etkili olmaz. Sanayide arz elâstiktir. Bu da, diğer şartlar veriyken mübadele hadini tarım aleyhine değiştirmek eğilimindedir; çünkü, talep sanayiden daha yavaş artar.

v) Monopol Gücü :

Monopol gücündeki artış, tüketicinin ödediği fiyatları azaltır. Zaman içinde sanayide monopol gücü artmıştır. Monopol gücü artıyorsa, verim-

İllik artışları fiyatlara intikal etmez. Faktör gelirlerini yükseltir. Sanayide verimlilik artışları birim maliyeti düşerse dahi bu fiyatlara etki etmez. Çünkü, sanayi kesimindeki sendikalaşma verimlilik artışlarını işçi ücretleri artışına ve kârlardaki artışa yansıtır. Tarımsal kesim saf rekabet şartlarında olduğundan durum farklıdır. Üründeki verimlilik artışları doğrudan doğruya fiyatlara etki eder. Çünkü, tarımda işçi sendikaları ya örgütlenmemiş ya da sanayideki kadar güçlü hale gelmemişlerdir.

Özel haller için iç ticaret hadlerinin durumunu açıklamak gerekir. Hernekadar tarımsal ürünlerin gelir ve fiyat elastikiyeti sanayi mamullerinden daha düşükse de, her ürün veya ürün grubu için farklıdır ve gelire bağlı olarak değişir. Ayrıca teknik değişme her ürün için aynı süratte değildir. Gelir ve fiyat elastikiyeti ne kadar düşükse ve bu üründe teknik değişme ne kadar süratliyse, mübadele hadlerinin aleyhe dönmesi o kadar şiddetlidir. Hububat, buna iyi bir örnektir.

Üçüncü olarak tarım kesimi kooperatifleşme yoluyla diğer kesimlerde doğan monopollere karşı koyucu gücü yaratabildiği ölçüde, aleyhe dönme ihtimali yine azalır. Dördüncü olarak, eğer ülke dış piyasaya açılmışsa ve ihraç ettiği ürünlerin talebi artıyorsa, ülke içersinde tarımda faktör arz elâstikiyeti yüksekse ve tarımda işgücü birikmiyorsa, iç piyasada tarımsal ürünler mübadele haddi yine tarım lehine döner. Veya, düşük fiyatlarla tarımsal ürünler ithal ediliyorsa, iç piyasada mübadele hadlerini lehe döndürecek etkenler daha kuvvetli olsa da, mübadele hadleri yine aleyhe dönebilir.

Bütün bunlardan şu sonuç çıkarılabilir: Tarımsal ürünlerin mübadele haddi pek çok etkene bağlı olarak değişmektedir. Tarımsal ürünler talep artışının süratli, fakat teknik değişiminin çok yavaş olduğu halde, mübadele hadlerinin tarımsal ürünler aleyhine dönmesi, lehe dönmesinden daha muhtemeldir. Bu piyasa şekli, sanayide monopole doğru değişen, tarımsal ürün talep artışı yavaşlamış ve tarımda teknik değişmesi süratlenmiş olan sanayi ülkeleri bakımından özellikle daha belirgindir.

V. İÇ TİCARET HADLERİNİN SEYRİ :

İç ticaret hadleri tarım lehine veya tarım aleyhine gelişmeler gösterebilir. Bu seyri etkileyen unsurlar şöyle sıralanabilir;

- Ülkede izlenen fiyat politikası.
- Dış ticaret hadlerinin seyri
- Destekleme alımlarında izlenen politikalar.
- Paranın dış değerindeki oynamalar.
- Dünya konjonktüründeki gelişmeler.

Zaman içinde mübadele hadlerinin dünya piyasasında tarımsal ürünler aleyhine ve sanayi mamuller lehine değişmesi, sınıfl ülkelerin reel gelirlerini, yatırım kapasitesini ve yatırım kârlılığını artırmak suretiyle gelişmelerini hızlandırırken, ihraç ürünü bir veya bir kaç tarımsal hammaddeden ibaret olan az gelişmiş ülkelerin gelişmesini duraklatıcı etki yaratır (10).

A) Türkiye'de İç Ticaret Hadlerinin Seyri

Türkiye'de İç Ticaret Hadlerinin Seyri konusunda incelemelerde bulunan ve hesaplamalar yapan Nur KEYDER (11) ve Gülten KAZGAN (12) iç ticaret hadlerinin 1968-1975 arasındaki dönemde tarım lehine bir seyir izlediğini belirtmişlerdir.

Eski ve yeni millî gelir serilerine göre iç ticaret hadleri seyir tablosunu hazırlayan Güneri AKALIN, önceki araştırmacıların aksine 1948-68 döneminde hadlerin tarım aleyhine bir seyir takip ettiğini belirtmiştir (13). Ve iddiasını şu esaslara dayandırmaktadır :

- 1 — Dış ticaret hadlerinin Türkiye aleyhine döndüğü bir dönemde iç ticaret hadlerinin tarım lehine döndüğünü iddia etmek zordur.
- 2 — Ülkede tefeci ve tüccar sermayedarın güçlenmiş olması, hadlerin tarım aleyhine döndüğünü gösterir.
- 3 — Hadlerin tarım lehine döndüğünü söylemek, sanayinin hem kendi yatırımlarını finanse ettiğini hem de tarımı sübvansiyone ettiğini söylemektir.
- 4 — İç ticaret hadlerinin ölçülmesi, köylülerin refah seviyesini ölçmede temel ölçü alınamaz.

1969 dan 1976 ya kadar olan dönemde iç ticaret hadlerinin tarım lehine gelişme gösterdiğini söylemek mümkündür. Ancak 1977 yılında iç ticaret hadleri sanayi lehine bir artış göstermiştir (14). Bu artışta sanayideki fiyat artışlarının büyük rolü olmuştur.

Tarımsal ürünlerin büyük bir bölümünü içeren, destekleme fiyatlarının 1978 yılı içinde ortalama % 15-30 oranında artmasına karşın, sanayi ürünleri fiyatları daha hızlı bir gelişme göstermiştir. (15) Bu da 1977 yi-

(10) Gülten Kazgan, Op. Cit., s. 379.

(11) Nur Keyder, Op. Cit., s. 62.

(12) Gülten Kazgan, Op. Cit., s. 387.

(13) Güneri Akalın, Op. Cit., s. 130-139.

(14) «İç Ticaret Hadleri Sanayi Lehine Arttı», Milliyet Gazetesi, 2 Haziran 1977, s. 13.

(15) Yıllık Ekonomik Rapor-1978, Maliye Bakanlığı Yayını, s. 115

İndaki tarım aleyhine olan artışın, 1978'de de devam etmesine sebep olmuştur.

Türkiye'de iç ticaret hadlerinin seyrini belirleyen iki girişim; (a) Destekleme alım fiyatları ve (b) Türk parası'nın dış değeridir (16). Bunların yanısıra sektörel verim artış ve azalışlarını da gözden uzak tutmamak gerekir.

1968 sonrasında iç ticaret hadlerinin tarım lehine gelişmesinde en önemli neden, hükümetlerin destekleme alımlarında yüksek fiyat politikası uygulamalarıdır. Sanayileşme çabaları içinde bulunan Türkiye'de mübadele hadlerinin tarım lehine dönmesi ekonomiyi enflasyonist baskılara maruz bırakmaktadır. Ayrıca Türk parasının dış değerinin zaman zaman ayarlanmasının iç ticaret hadleri üzerindeki etkisi dikkat çekicidir. Geçmişte 1970 devalüasyonun ardından iç ticaret hadlerinin kısa bir sürede olsa tarım aleyhine seyir etmesi dikkate değer bir gelişmedir. Aynı şekilde 1978 Devalüasyonu da iç ticaret hadlerinin sanayi lehine gelişmesinde etkili olmuştur.

B) İç ticaret hadlerinin seyrini etkileme yolları :

Saf rekabet şartlarının geçerli olduğu bir ülkede iç ticaret hadlerinin seyrini piyasada oluşan fiyat seviyeleri etkilemektedir. Bundan başka gelişmiş olan ülkelere tarımın nisbi önemi azaldığı için tarım önemli bir yer tutmakta ve iç ticaret hadlerinin seyrini tarım lehine veya sanayi lehine etkilemek söz konusu olmamaktadır.

İç ticaret hadlerinin seyrini etkilemede iki önemli girişimin, destekleme alım fiyatları ve paranın dış değeri olduğunu daha önce belirtmiştik. Genel olarak iç ticaret hadlerinin tarım lehine seyri tarım ürünleri fiyatlarındaki yükselişe paralel olarak gider (17). Hükümetlerin izleyecekleri yüksek fiyatlarla destekleme alım politikaları, hadlerin tarım lehine gelişmesini sağlayacaktır. Diğer taraftan geri kalmış bir ülke sanayileşirken, iç ticaret hadlerinin tarım lehine dönmesi enflasyonist baskılara yol açabilir. Ancak, tarım malları fiyatları yükselirken genel fiyat seviyesinin de yükselmesi söz konusu olan böyle bir dönemde, sınaî fiyatların, elâstik olmamaları yüzünden düşmemesi, sınaî mamül talebini düşürür. Bunu önlemek için enflasyona giderek sanayi mamül talebini artırmak, kaçınılmaz olabilir. Böylece iç ticaret hadlerinin seyrini etkilemede enflasyon bir araç olarak kullanılabilir. Ancak, geri kalmış ülkelere enflasyonun kendisinin de gelişmeyi yavaşlatıcı etkisi olduğu bilinmektedir.

(16) Milliyet Gazetesi, Op. Cit., s. 13.

(17) Gülten KAZGAN-Op. Cit., 365.

Paranın dış değerinin ayarlanması yoluyla da iç ticaret hadleri seyrini etkilemek mümkündür. Paranın dış değerinin düşürülmesi bazı ithalât tikanıklıklarının önlediği gibi ihracatı gözle görülür bir ölçüde artırmaktadır. (18) İhracattaki artış dış ticaret hadlerini ülke lehine artırmaktadır. Bu da Türkiye gibi dışarıya belirli miktarda tarım ürünü ihraç edip, dışardan sanayi ürünü ithal eden ülkelerde iç ticaret hadlerinin tarım lehine gelişmesine yol açmaktadır. Ancak, gelişme böyle olmamaktadır. Bilhassa ekonominin dar boğazlara girdiği dönemlerde ithal malları niteliğini taşıyan sanayi mamüllerin fiyatları tarım ürünlerindeki artışa rağmen nisbi olarak daha fazla artırmakta, bu da iç ticaret hadlerinin tarım lehine gelişmesini önlemektedir. Nitekim iç ticaret hadlerinin tarım lehine olduğu 1970 sonrasında dış ticaret hadleri Türkiye için ihraç ettiği ürünler aleyhine dönmüştür (19). Sanayileşmiş ileri ülkeler paralarının dış değerini yükseltebilme gücüne sahip oldukları halde, gelişmekte olan ülkeler için böyle bir şey söz konusu olamaz.

Hükümetler alacakları tedbirler ve uygulayacakları istikrarlı fiyat politikaları ile iç ticaret hadlerini ekonomi üzerinde enflasyonist baskılara sebep olmaksızın bir kalkınma politikası aracı olarak kullanabilirler. Bilhassa Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde iç ticaret hadlerinin enflasyona yol açmayacak şekilde seyrini sağlamak, ekonominin büyük yükünü sırtlamış olan devlet için titizlikle ele alınması gereken bir konudur. Hükümetlerin izlediği yanlış destekleme alım politikaları ve dış ticaret açıklarının büyük boyutlara ulaşmış olması dolayısıyla, iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine seyir takip ettiği dönemlerde bile ekonomide gerçek anlamda bir büyüme ve kalkınma söz konusu olamamakta, enflasyonist politika ekonomiyi kemirmektedir.

Sanayileşmiş ileri ülkelerde sektörel iç ticaret hadlerinin tarım lehine veya sanayi lehine seyri önemli değildir. Bu ülkeler için dış ticaret hadleri daha önemlidir, çünkü bunlar sanayi yapılarıyla dünya konjonktürlerini etkileyebilecek ülkelerdir. Ekonomik ve teknik gelişmeleri bazı dönemsel güçlükleri alt edecek ölçülere ulaşmıştır.

Özellikle dünya piyasalarında mübadele hadlerinin tarımsal ürünler aleyhine seyri az gelişmiş ülkelerin temel sorunudur. Sanayileşmiş ülkelerde tarım ürünlerindeki verimlilik artışı, dolayısıyla maliyet azalışı, mübadele hadlerinde aleyhe dönüşün etkisini yok etmektedir. Bundan ötürü, sorun özellikle az gelişmiş ülkeleri ilgilendirmektedir. Gelişme açısından tarımda verimlilik artışları ve buna paralel olarak iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine dönmesi olumlu sayılabilir. Böylece pazarlanan ürün oranı

(18) Necdet SERİN, «Devalüasyon Bir Çözüm Değildir.», Milliyet Gazetesi, 14 Haziran 1977, s. 2

(19) Gülten Kazgan, Op. Cit., s. 384.

nın artması, tarım dışına faktör transferlerini süratlendirecek, tarımın ürün katkısı daha da artacaktır. İç ticaret hadlerinin tarım lehine dönmesi sanayide verimlilik artışlarından dolayı ise, ekonominin gelişme hızı bakımından olumludur.

vi. SONUÇ :

İç ticaret hadleri bir ülkenin gelişmesi açısından önemle üzerinde durulması gereken ve çok dikkatli istatistiklerin düzenlenmesini gerektiren teknik bir konudur. İlhassa gelişmekte olan ülkeler açısından gelişmede kullanılabilir önemli bir politika aracı olabilir. Ayrıca, günlük hayattaki fiyat politikası kararları ve uygulamaları iç ticaret hadleri hesaplamasına etki edecektir. Konunun verimlilik ve piyasa mekanizması ile de yakinen ilgisi bulunmaktadır.

İçinde bulunulan dönemde Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu sorunlar şöylece özetlenebilir :

- Yaşadığımız dönemde T. C. Merkez Bankasının döviz rezervleri, minimum düzeye inmiştir.
- İthal tıkanıklıkları devam etmektedir.
- Dış borçlanmalar fazlari ile birlikte ekonomiye büyük yükler getirmişlerdir.
- Sanayi kesiminin dürtüsü ile ülkedeki enflasyon hızı % 30'u aşmıştır.
- Ve dış ödemeler dengesi açıkları içinde bulunduğumuz dönemde daha da büyümüştür.

Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu sorunlar ve ihracatta devam eden tıkanıklıklar, devalüasyon yapılmasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Devalüasyon'un ardından iç ticaret hadlerinin tarım lehine mi yoksa tarım aleyhine mi gelişeceğini söylemek güçtür. Ancak, 1970 ve 1978 devalüasyonlarından sonra iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine bir seyir takip ettiği gözden uzak tutulamaz. Hadlerin sanayi lehine bir seyir takip etmesinin Türkiye gerçeğinde bir sanayileşme olup olmadığı belirlemek zordur. Ayrıca bunun enflasyonu hızlandırma olanağı da vardır.

Türkiye için hadlerin tarım aleyhine dönmesi yararlıdır, çünkü bu sayede tarımdan, tarım-dışına kaynak aktarımı söz konusu olacak bu da sanayinin gelişmesini sağlayacaktır. Fakat, iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine gelişmesinden sadece sanayi yararlanmamakta, sanayi yanında ticarette büyük faydalar sağlamaktadır.

Ayrıc hadlerin tarım aleyhine bir seyir izlemesi, köylü kesimin eline geçen reel gelirdede azalmaya yol açacağı için, köyden kente göç olayını hızlandırıcı etkisi gözden uzak tutulmamalıdır. Özellikle bölgesel dengesizliklerin had safhaya ulaştığı Türkiye'de iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine seyri bu olguyu kırbaçlayıcı etkiler yaratmakta bu da arkasında hızlı gecekondulaşmayı getirmektedir.

Bunların yanısıra ihraç ürünü bir veya birkaç tarımsal hammaddeden ibaret Türkiye için, iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine olmasının gelişmeyi duraklatıcı etkisi gözden uzak tutulmamalıdır.

İç ticaret hadlerinin tarım lehine olduğu yıllarda dahi, bundan tamamen tarım kesiminin yararlandığını söylemek gerçeklikle bağdaşmaz. Evet, tarımcı ailelerin reel gelirlerinde bir artış olmuştur, fakat bunun yanısıra toplumda aracı ve tüccar sermayedar denilen bir kesim ortaya çıkmış, bu kesim ticaret adı altında güçlenerek aşırı kazançlar elde etmiştir. Böylece iç ticaret hadlerinin tarım lehine olmasından tamamen tarım kesimi yararlanmadığı gibi, tarım aleyhine olmasından da tamamen sanayi kesimi yararlanmamakta, arada bir takım sınıf ve zümreler gelişmektedir.

Türkiye'de en güçlü alıcı ve satıcı devlet olduğu için, iç ticaret hadleri konusunda büyük sorunlarla karşılaşan yine devlet olmaktadır. Destekleme alımlarında her yıl taban ve tavan fiyatlarının tesbiti, alınan ürünün değerlendirilmesi, satılması ve ihraç edilmesi her yıl yeniden düzenlenmesi gereken önemli konulardır. Türkiye gibi tarımsal ürünler ihraç eden bir ülkede yıllık verim büyük önem taşımaktadır. Ürünün fazla olduğu yıllarda elde kalan fazla ürünün depolanması ve ihracı, az olduğu yıllarda ise dışardan ithali sorunu olacaktır. Burada asıl sorun tarım ürünü ihraç eden bir ülke için eldeki fazla ürünün dünya konjonktüründe oluşan fiyattan satılıp satılamıyacağıdır. Dünya konjonktüründe uygulanan fiyatlarla ülke içerisinde uygulanan fiyatlar arasında büyük farklar olması durumundan sorun daha da büyümektedir. Bundan dolayı hükümetler izledikleri fiyat politikalarında dünya piyasasında oluşan fiyatlarla yurtiçi fiyatların dengeli olmasına dikkat etmelidirler.

Türkiye'nin kalkınması açısından uzun dönemde yapılması gereken ve uygulanması zorunlu olan bir takım tedbirler vardır. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir :

1. Destekleme alım fiyatlarının saptanmasında iktidarların siyasi etkileri azaltılmalı, köylünün ürünü aracılar fırsat verilmeksizin, reel değeri ödenerek zamanında satın alınmalıdır.
2. Sanayi ürünlerinin kullanılmasını teşvik edici tedbirler alınmalı, tarım kesiminde çalışanların gerek sermaye, gerek yatırım ve gerekse tü-

ketim mallarını kullanmaları teşvik edilmelidir. Eğer sanayi mallarına talep artar ve sanayi mamülleri kullanılması çoğalırsa iç ticaret hadlerinin gerçek anlamda tarım aleyhine ve sanayi lehine dönmesi gerçekleşebilir. Ayrıca sanayi mallarının kullanılması tarımsal üretimi artıracak gibi, köy-kent arasındaki büyük farklılaşmayı da önleyecek ve kırsal kesimden, kentsel kesime nüfus ve işgücü akımını biraz olsun yavaşlatacaktır.

3. Tarım ürünlerinin fazla olduğu yıllarda elde kalan fazla ürünün boşa gitmemesi için ihraç imkânları aranmalıdır. Burada dikkatli olunması gereken husus; tarım ürünleri taban ve tavan fiyatlarını tesbit ederken dünya konjonktüründe oluşan fiyatlarla, tesbit edilen fiyatlar arasında fazla fark olmamasıdır. Bu da ürün satın alınmadan önce düşünülmesi ve üzerinde dikkatli etüdlerin yapılması gereken bir konudur.

4. Sanayi kesiminde ki sendikalaşma olanaklarının fazla olması dolayısıyla sanayi işçileri ürünün fazla değerini kendilerine gelir olarak alabilmektedirler. Oysa, tarım kesiminde gizli işsizlik ve kooperatifleşmenin gelişmemiş olması bir takım zümre ve kişilere haksız kazançlar elde etme imkânı yaratmaktadır. Bunun önlenmesi ve ürünün zamanında çiftçiden satın alınması için, tarım satış kooperatiflerinin ülke çapında örgütlenmeleri sağlanmalıdır. Böylece tüccar-sermayedar, kesiminin güçlenmesi ortadan kalkabilir. Ayrıca devlet ürün satın alırken sıkı denetim uygulamasını daha kolay başarabilecektir.

5. Uzun dönemde iç ticaret hadlerinin tarımda vergi politikası aracı olarak kullanılması gelişme açısından yararlı olabilir. Çiftçiden ürününü alınması gerekenden fazla fiyat vererek almak ve daha sonra verilen bu paranın önemli bir kısmını vergi olarak geri istemek tarımcı aileler için gerçek bir gelir kaybıdır. Bunun yerine taban fiyatları dünya konjonktürüne uygun olarak ve ülkedeki enflasyon hızını artırmıyacak bir düzeyde tesbit edilirse ve tarımdan -asgari ürün seviyesi için vergi alınmaması yoluna gidilirse, köylünün refah seviyesi artacağı gibi reel gelir kaybı da söz konusu olmaz.

Hükümetler enflasyonist politikalar izlemez ve belirtilen esaslara göre tarım ürünlerini satın alırlarsa, iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine gelişmesi ve sanayileşme politikası aracı olarak kullanılması sağlanabilir. Enflasyonist bir politika, ancak piyasanın durgunlaştığı dönemlerde (ekonomiye canlılık getirmek için) kısa süreler de uygulanabilir.